

A rendre a nagyobb egységektől a részletek felé haladó, gondos elemzések számos figyelemre méltó új tudományos eredményt hoztak.

A szerkezeti elemzés meglepő eredménye például, hogy miközben a magyar mezőgazdaság belső és külső környezete alapvetően átalakult, az Európai Unióval folytatott magyar agrár-export termékszerkezete szinte semmit sem változott. A konstans piaci részesedés elemzése pedig kimutatta, hogy a magyar agrár-export növekedésének fő forrása az, hogy az EU agrárimportja a vizsgált időszakban mintegy 15 százalékkal emelkedett. Másként: az európai 15-ökkel folytatott agrárkereskedelemben Magyarország versenyképessége romlott. Fertő mérései szerint Magyarországnak az állattenyésztésben és a szántóföldi termelésben vannak komparatív előnyei, amelyek azonban jelentősen csökkentek az átmenet során.

Úgy találta továbbá, hogy az Európai Unió és Magyarország között az ágazaton belüli kereskedelem viszonylag alacsony szintű, ami arra utal, hogy a kilencvenes években a magyar agrár-élelmiszeripari szektor külső integrációja az EU-hoz viszonylag alacsony szintű volt. Ezt az a magyar ázhatjuk, hogy a kezdeti időszakban, a kilencvenes években, a társulási szerződéssel ezen a piacon csak elkezdődött a kereskedelmi nyitás Magyarország számára. Az elemzés további figyelemre méltó eredménye, hogy az ágazaton belüli kereskedelmet olyan termékek uralják, amelyekben viszonylag jelentős a különbség az egységnyi export és az import értéke között. Az ágazaton belüli vertikális kereskedelem túlsúlya pedig azt jelzi, hogy az agrár-élelmiszeripari szektorok Magyarországon és az EU-15-ben egymás kiegészítőjeként fejlődtek. Ez csökkentette az alkalmazkodás költségeit.

Az ágazaton belüli kereskedelem növekedése a vizsgált időszakban viszont a Magyarország és az EU-15 között a piaci integráció elmélyülését jelzi. Ez a rendszerváltás utáni kereskedelemliberalizálási erőfeszítésekre éppúgy visszavezethető, mint a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari szektor átalakulására, a gazdaság élénkülésére és a termékek egy részé-

nek a kétoldalú forgalmában mutatkozó növekedésre. A még részletesebb elemzés viszont azt mutatja, hogy ez az általános összefüggés nem érvényes minden termékre vagy termékcsoportra, minden időszakra és minden EU-tagország viszonylatában. Mindez összefügg azzal, hogy az átmenet, a rekonstrukció, valamint a kereskedelmi és üzleti viszonyok átrendeződésének a folyamata az unió és Magyarország között még korántsem fejeződött be.

Fertő Imre könyve messze több mint az elméletek, módszertanok és közelítések egyszerű alkalmazása az Európai Unió és Magyarország agrárkereskedelmére. Az agrár-élelmiszeripari kereskedelemmel, az átmenettel, a magyar–unió viszonylatú kereskedelemmel és az integrációs folyamattal foglalkozók számára nélkülözhetetlen referenciakönyvet jól lehet majd használni a posztgraduális képzésben és az alkalmazott közgazdasági elemzés módszertanának oktatásában is. Továbbá haszonnal forgathatják a nemzeti és az uniós agrárpolitikai döntéshozók és a felelős intézmények munkatársai is. Megtanulhatják például belőle, hogy a kereskedelemnek a kormányzati politikák és beavatkozások által okozott torzulásai hogyan befolyásolják nemcsak a versenyelőnyöket, a versenyképességet, de a kereskedelmi módokat is.

STEFAN BOJNEC

Havasréti József: Tudományos írásmű

Bölcsész Konzorcium, Budapest, é.n. [2006] PDF formátum, 176 old.

Clifford Geertz amerikai antropológus *Jelen lenni: Az antropológia és az írás helyszíne* című tanulmányában (*Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Századvég, Bp., 1994. 352–368. old.) az empirikus kutatás, az írás és az olvasás összefüggéseit vizsgálja. Észrevételei tágabb antropológiatörténeti és módszertani területre vezetnek, ahonnan most két elemet

szeretnék kiemelni: a tudatos tervezést és az érzékenységet. A terepmunka során kialakított figyelem és érzékenység, majd a tapasztalatok írásba fordítása során megvalósított aprólékos tervezés és kifinomult szerkesztés együttesen teremthetik meg a tudatos és érzékeny olvasó és író tudós ideáltipikus figuráját. Az etnográfiaiban, a kulturális antropológiában, az irodalomtudományban vagy bármely más, írással, szöveggel, szövegszerűséggel foglalkozó tudományban fontos szerepet kap az empiria és az írás viszonya, elválaszthatatlansága. „Azt hiszem, éppen ez volt a nagy dolog Geertz munkáiban, hogy összehozta az empirikus terepmunkát, az antropológiai munkát a messzebbi – filozófiai, irodalom- és szövegelméleti – dolgokkal” – meséli egy beszélgetésben (Kontinensek, iskolák, antropológiák. Fejős Zoltán beszélgetése Östör Ákossal. *Tabula*, 2001. 2. szám, 180. old.) Östör Ákos, aki 1965-től több éven át volt Geertz PhD-hallgatója a chicagói egyetemen. Ezen látszólag egyszerű, alapkövetelménynek tekinthető összefüggés módszertani vonatkozásait tárgyalja Havasréti József egyetemi tankönyve, a *Tudományos írásmű*, mely egyszerre használható kézikönyv és szórakoztató olvasmány a társadalomtudományi kutatás és az írás, a kutató és a szerző, a tanulás és a tanítás összefüggéseiről. (A könyv a Bölcsész Konzorcium tananyag-fejlesztési projektjének keretében jött létre. A pályázati rendszerben elbíralt munkák közül 2006 őszére 73 nyomtatott és digitális bölcsész BA-tananyag készült el, melyeket egy záró konferencián mutattak be a szerzők vagy felkért előadók 2006 szeptemberében.)

Havasréti tíz fejezetre tagolt munkája gyakorlati segítséget kínál a BA-szinten tanulóknak a különféle tudományos írásművek olvasásához és írásához. Részletesen bemutatja a tudományos írásmű különféle műfajait, a tudományos praxisban betöltött szerepüket a tudományos szövegek írásához nélkülözhetetlen alapelveket, szabályokat, előírásokat. A kötet több ponton is különbözik a hasznosnak tetsző, ám nehezen használható kalauzoktól. Nem olyan tanácsokkal, műveletekkel és feladatokkal szolgál, amelyek csak a *hogyan?* kérdésre ad-

nak sablonmegoldást: mind a műfajok, mind az értelmezési lehetőségek esetében a sokféleségre, változatoságra figyelmeztet, s megadja azokat a legfontosabb paramétereket, amelyek segítségével a diák eligazodhat és választhat közülük. Folyamatosan az írás gyakorlása, a színvonalas szakirodalom olvasása, a biflázás mellőzése, továbbá a szöveg *kommunikatív helyzetként* való felfogása mellett érvel. Mindehhez a megfelelő empirikus megalapozás, a megfelelő minőségű szakirodalom olvasása, majd a szöveg elkészítése, azaz a kutatás, az olvasás és az írás munkafolyamatainak összefüggő gyakorlatára van szükség.

A kötetben a tudományos írásmű általános kereteinek, műfajainak és részeinek bemutatását követi az írás munkafázisainak leírása és elemzése időrendben: munkatervkészítés, szakirodalom-gyűjtés, kutatás és írás. Végül az írás legfontosabb tartalmi és formai kritériumai, az érvelés, a magyarázat és az értelmezés elsősorban retorikai fogásai, illetve a hivatkozás, idézés és a jegyzetek alapvető jelentősége és formai jellemzői kerülnek sorra.

Havasréti az első fejezetben (*A tudományos írásmű*) nem definíciókat közöl, hanem közérthető nyelven, jól strukturált formában, szemléletes szövegpéldák és -idézetek felhasználásával szól a kiindulópontot jelentő önálló kutatásról, a meggyőző közlés, a módszeres kifejtés és az ellenőrizhetőség jelentéséről és jelentőségéről, s végül az írásmű és a tudományos intézményrendszer, illetve a tudományos diskurzus kapcsolatairól. Mindenképpen folyamatosan figyelmeztet a csapdákra (a spanyolviasz felfedezése, a holisztikus szemléletben rejlő általánosítások, a túlbonyolított következtetések, a semmitmondó, homályos állítások, hajmeresztő vagy ezoterikus témaválasztás stb.).

A *tudományos írásmű műfajai* fejezetben a tudományos értekezés, a monográfia, a kritika, a szövegkiadás, az esszé és néhány kisebb műfaj (rezümé, poszter, beszámoló, vita) elengedhetetlen műfaji szabályai és történeti változatai kerülnek bemutatásra, de Havasréti kitér a hibrid műfajokra, műfaj és kulturális gyakorlat összefüggéseire, hatalmi-politikai

implikációikra, a mű és a közönség kapcsolatára. Így az írás különféle módjai nemcsak szétszálazva, hanem egy értelmező összefüggésrendszerben, a tudományos diskurzuson belüli mozgásokban jelennek meg.

A harmadik fejezet (*A tudományos írásmű részei*) a már általános iskolában is monódkaszerűen skandált bevezetés-tárgyalás-befejezés szövegrészek részletező, szak- és szépirodalmi példákkal illusztrált bemutatásán kívül a cím, a tartalomjegyzék, az irodalomjegyzék és a mellékletek formai és tartalmi egységeit mutatja be. A címadás és a hipotézis megfogalmazása kapcsán Havasréti folyamatosan a tudatosság, az előregondolkodás és a következetesség mellett érvel, óva int a túlzásoktól (túl poénos címeiktől, túl teoretikus hipotézisektől). Kellő körültekintéssel tárgyalja a bibliográfiai adatok és hivatkozások különféle módjait, továbbá a figyelmetlenségből eredő tévesztési lehetőségeket, végül a tudatosan és körültekintően felépített, rendszeres munkamethodus előnyeit.

A *Témaválasztás és a munkaterv elkészítése* című fejezetben a lehetőségek tárháza és a buktatók sorjázása egyaránt helyet kap. Így a körülhatárolhatóság, az aktualitás, a feldolgozottság, a hozzáférhetőség, a kutathatóság és az eredetiség szempontjai mellett a szerző néhány szemléletes példán mutatja be, milyen a rossz vagy legalábbis megkérdőjelezhető téma, s hogyan lehet indokolni a témaválasztást. Számos ötletet és rendkívül egyszerű, mégis elmaradhatatlan praktikus tanácsot ad, és ironikusan mutatja be a témaválasztás eredetiségével, a téma vélt „elméletiségével” kapcsolatos téveszméket is.

A legtöbb adatot érthetően *A szakirodalom gyűjtése* című fejezet tartalmazza a szakirodalom, a források és lelőhelyeik egyre összetettebb könyv-alapú és elektronikus világáról. Azt természetesen nem vállalhatja, hogy minden lehetőséget felsoroljon, de a legfontosabb helyeket, továbbhaladási irányokat és egy szemléleti kontextust mindenképpen ad: a szakirodalom minőségére és színvonalára tett kritikus megjegyzésektől a hálózati kultúra előnyeinek és hátulütőinek bemutatásáig. A releváns, színvona-

las, korszerű és sokoldalú szakirodalom használata túlmutat az egyetemi szemináriumi dolgozatok, a TDK- és szakdolgozatok, illetve az első tudományos publikáció világán, de mégis ezek azok a műfajok, amelyeken a későbbi tudományos munka módszerei begyakorolhatók. Csak első látásra tűnhet túl aprólékosnak és evidensnek, hogy a bibliográfiai adatok teljességére, az oldalszámok pontosságára, a fordítók nevének feljegyzésére is figyelmeztet. Aki már tanított egyetemen, tudja, hogy a hallgatók írott munkáiban pontosan ezek a hiányok és következetlenségek jelentik a legáltalánosabb problémát.

Az empirikus kutatásról dióhéjban című fejezet nem az empirikus kutatásról mint olyanról szól – bár az alapvető paramétereket, a továbblépéshez szükséges, magyarul is elérhető kézikönyveket felsorolja –, hanem arról, hogy mi a szerepe az empirikus kutatásnak a tudományos írásmű létrehozásában, s hogyan lehet az empirikus kutatás eredményeit „beágyazni” a tanulmány szövegébe. Havasréti a praktikus, módszertani tanácsokon túl tágabb elméleti kontextusba is bevezet, miközben újra csak a tudatosságot és az érzékenységet hangsúlyozza. A hétköznapi és tudományos tapasztalatok írássá fordítása a tudományos munka egyik legfontosabb, egyben legnehezebb része. „Kutatás nélkül (ha az egy kritika esetében például »csak« egy könyv figyelmes elolvasása is) színvonalas tudományos írásmű nem létezhet, e nélkül a szöveg bármily okos, bármily elegáns, csupán egy virtuóz retorikai teljesítmény.” (91. old.).

A munkafolyamatok értelmező bemutatásához tartozó utolsó fejezet (*Az értekezés megírása*) a tudományos írás módszertani és lélektani minimumától (épkézláb téma, kutatás, szakirodalom, idő és vázlat) egészen a publikálható tanulmány megírásának gyakorlati, módszertani és elméleti feltételeiig jut el, hiszen: „a megírás nem csak abból áll, hogy ülünk a képernyő előtt, és kopácsoljuk a billentyűzetet.” (103. old.) Az írás *előkészítő, író és ellenőrző* szakaszának gyakorlati módszereit – hogyan készítsünk használható vázlatot? miként cédulázunk? majd miként használjuk a váz-

latot és a cédulákat az írás munkafolyamata során? – következetes alkalmazása során alakulhat ki az a szilárd rutin, amely később (akár észrevétlenül is) a kutatói habitus részévé válik. A fogalmazás normáiról és a nyelvhasználatról adott szemléletes és tartalmas összefoglalót a szöveg átnézésével, átdolgozásával kapcsolatos tudnivalók és a munka praktikus segéd-eszközeinek (például: a mindig a zsebünkben lapuló jegyzetfüzet, a témához kialakított „házi archívum”) felsorolása zárja.

Ezután kerülnek terítékre az írás legfontosabb tartalmi jegyei és formai kritériumai a kötet leghosszabb, *Érvelés, magyarázat, értelmezés* című fejezetében – ami azt is jelzi, hogy a jó érvelési mód, a helyes magyarázati elvek kiválasztása és megfogalmazása, illetőleg az értelmezés különféle rétegeinek megkomponálása a tudományos írásművek elkészítésének legfontosabb része. Hogyan állítsuk a retorikát érveink szolgálatába? Milyen érvelési technikát alkalmazzunk a szöveg felépítésében? Mi a szerepe a kérdésnek, a konklúciónak vagy épp a performatív kifejezéseknek egy szövegben? Működhet-e érvelések nélkül? Mit jelent a definíció? Mikor és hogyan használjuk? A különféle jelenségek leírása során milyen magyarázati eljárásokat válasszunk? Az értelmezés miként rekonstruálja a leírt szimbólumot, cselekvést, jelenséget? Miként választhatók el egymástól a jelentések különböző szintjei? Melyek az értelmezés kultúrtörténeti és szövegmagyarázati előzményei? Mi az „emeletes” írásértelmezés, az ikonológia, a gyanakvás hermeneutikája, és miként fordíthatók e megközelítések az írás gyakorlati megvalósításába? A kérdések megválaszolása során Havasréti szövegpéldákat mutat és ele-

mez, ami könnyen követhetővé – és nem utolsósorban – élvezetessé teszi a gondolatmenetet. Gyakorlati tanácsaiban pedig a jó és a rossz használat lehetőségeit egyaránt bemutatja.

A tudományos írásművek (és e kötet) végén jut el az olvasó a *Hivatkozás, idézés, jegyzetek* részhez: a szabályok, tanácsok, alkalmazási lehetőségek, formai eltérések korrek példák-kal kísért, jól használható, világos megfogalmazásához.

Végül az utolsó fejezetben (*Etikai kérdések*) kerül terítékre a szellemi tulajdon védelme, az adatközlők érdekeinek szem előtt tartása, az elkötelezettség, az ideológia, az értékítélet és a politikai korrektség – normatív állítások, szabályok, ismeretek és tanácsok, társadalmi és kulturális kontextusba állítva – ahogy kell!

A kötet a felhasznált bibliográfiával és néhány, az egyetemi képzés során készülő tudományos írásmű (szigorlati dolgozat, TDK-dolgozat, diplomamunka) értékelését és bírálatát segítő nyomtatvány bemutatásával záródik.

Nem véletlenül hivatkoztam Clifford Geertz írással kapcsolatos megjegyzéseire a *tudatosságról, a tudatos tervezésről és az érzékenységről*. Ez a tudatosság és érzékenység nemcsak tanácsként van jelen Havasréti József kézikönyvében, mely nem pusztán egy egyébként „túrhető”, „elolvasható” tankönyv, hanem a gyakorlati tanácsok, módszertani megfontolások és elméleti következtetések remekül hangolt egysége. Ahol kell, ott egyszerű, példákkal illusztrált „receptes-könyv”, ahol viszont arra van szükség, hogy az olvasó érezze, a tudományos írásmű több néhány készen kapott elemből összeállítható puzzle-nál, ott bátran hivatkozik különféle elméleti kontextusokra, idéz széles körben

vagy kevésbé ismert szerzők műveiből. Könnyed és közvetlen hangneme, szemléletes, változatos, széles kulturális skálán mozgó szövegpéldái is – az irodalomelmélettől az etnográfián keresztül a képregényekig vagy a rapszövegekig – a gondolkodó és megértő befogadást szolgálják.

Fontos a kötet nagyon egyszerű, mégis roppant hasznos tagolása is. Minden fejezetcímet azon kulcsfogalmak megadása követ, amelyekről az adott fejezetben szó esik, s minden fejezet gyakorló feladatokkal zárul, továbbá az adott résztémához kapcsolódó legfontosabb fogalmak meghatározását tartalmazó „kislexikonnal” és irodalomlistával.

Végezetül Havasréti József *Bevezetőjének* záró soraival ajánlom a kötetet az olvasók figyelmébe: „Garaczi László regényében Lemúr Miki – a főhős kisfiú – a gyerek nemzésének titkaival ismerkedik. Izgatottan lapozza fel a *Gólya hozza?* című felvilágosító könyvet, melynek előszavában a szerző azért könyörög, hogy ne csak »azokat« a részeket olvassák el (Garaczi László: *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomása* 2. Jelenkor, Pécs, 1998. 54. p.). Én is ezt szeretném tenni. Egészen bizonyos, hogy nem lehet néhány receptszerű utasítás alapján tanulmányt írni. Azt szeretném, ha az olvasó megértene, hogy a tudományos értekezés, akár mint *vállalkozás* – ha úgy tetszik, projekt –, akár mint *szöveg*, többféle, egyaránt fontos szempont alapján épül fel. A kutatás meghatározza a szövegszerűséget és a szövegminőséget; az empirikus megalapozás (»anyaggyűjtés«) és a színvonalas szakirodalom, illetve ennek szakyszerű használata fontosabb a szövirágoknál.” (12. old.)